

УДК 32.1: 323.2:001.361

Чупрій Л. В.
Національний інститут
стратегічних досліджень

ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ

Аналізуються проблеми формування загальнонаціональної ідентичності українців на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Наводяться дані соціологічних опитувань. Намічаються шляхи оптимізації політики національної безпеки в гуманітарній сфері в контексті вирішення зазначеної проблеми

Ключові слова: загальнонаціональна ідентичність, політика національної безпеки.

Чупрій Л.В.

ФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ УКРАИНЦЕВ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПОЛИТИКИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ГУМАНИТАРНОЙ СФЕРЕ

Анализируются проблемы формирования общенациональной украинской идентичности на современном этапе развития украинского общества. Приводятся данные социологических опросов. Намечаются пути оптимизации политики национальной безопасности в гуманитарной сфере в контексте решения данной проблемы

Ключевые слова: общенациональная идентичность, политика национальной безопасности.

Chupriy L.

FORMATION OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY AS A COMPONENT OF NATIONAL SECURITY IN THE HUMANITARIAN SPHERE

It is analyzed the problems of Ukrainian national identity formation at the present stage of development of Ukrainian society. The sociological data is brought. Identifies ways to optimize national security policy in the humanitarian field in the context of solving this problem

Key words: a national identity, national security policy.

Питання формування загальнонаціональної ідентичності українців є досить важливою складовою політики національної безпеки в гуманітарній сфері і розглядалося рядом дослідників, серед яких слід виділити В.П. Горбуліна, О.С.Бодрука, Г.П. Ситника, А.Б.Качинського, Г. В. Новицького, В.А. Ліпкана, М. А. Ожевана, М.В.Сунгуровського, В.І.Мунтіяна, В.Горбатенка, В.Б. Євтуха, О. В. Картунова, В. О. Котигоренко, І. Ф.Кураса, І. О. Кресіну, О. М. Майбороду, М. М. Розумного, Ю. І.Римаренка, Б.О. Парахонського, М. Т. Степико та інших.

© Чупрій Л.В., 2012.

Мета статті: розглянути проблеми формування загальнонаціональної ідентичності в сучасному українському суспільстві та намітити шляхи їх подолання.

Становлення дієвого громадянського суспільства в Україні, її рівноправне входження в міжнародний політичний простір є можливим лише при формування загальнонаціональної ідентичності, що є запорукою і гарантією стабільності та безпеки Української держави. У Стратегії національної безпеки України „Україна у світі, що змінюється” зазначається, що нагальними завданнями політики національної безпеки є збереження і розвиток духовних і культурних цінностей українського

суспільства, зміцнення його ідентичності на засадах етнокультурної різноманітності. Також акцентується увага на реалізацію комплексу заходів державної політики, спрямованих на консолідацію українського суспільства та пошук загальнодержавного консенсусу щодо ключових питань розвитку держави.

Для України на сучасному етапі є дуже актуальним питання формування загальнонаціональної ідентичності. Загальнонаціональна ідентичність за своєю суттю багатовимірна. Вона може охоплювати, але не скасовувати етнічну, культурну, професійну, статеву та інші види ідентичності. У той же час загальнонаціональна ідентичність може співіснувати з наднаціональною ідентичністю (європейською чи космополітичною). Так, М. Бердяєв зазначав, що почувачи себе громадянином світу, людина не втрачає національного почуття, тому що до космічного, всесвітнього життя людина прилучається завдяки життю національному.

Але на сьогодні цей процес в Україні стримується конфліктом ідентичностей, що спричинений: а) проблемами у формуванні вітчизняної національної самосвідомості, пов'язаними з переходом від етнічного до соціально політичного принципу її утвердження; б) наявністю елементів пострадянської ідентичності; в) досить сильними позиціями регіональних субідентичностей, що мають різні ціннісні домінанти.

За даними соціологічного опитування Центру Розумкова, що проводилося в грудні 2008 року, громадяни України в першу чергу пов'язують себе з місцем проживання, тобто превалює місцева (локальна) ідентичність (41 % опитаних), майже третина (32%) – засвідчили загальноукраїнську ідентичність. Локальна ідентичність переважає майже у всіх регіонах. У Центрі загальноукраїнську ідентичність засвідчили приблизно по 25% жителів, на Сході – 33%; на Заході та Півдні приблизно по 35%. Аналогічну закономірність виявило дослідження, проведене тим же центром у 2009 році. Знову підтвердилося, що жителям України найбільш притаманна локальна ідентичність, прив'язаність до конкретного місця проживання. З малою Батьківщиною насамперед ідентифікували себе 45% громадян. З Україною в цілому – 32%, з регіоном проживання – 16%.

Існування проблем міжрегіональної взаємодії у соціокультурній сфері також виявлено при проведенні якісних соціологічних опитувань у форматі фокус-груп. Учасники фокус-групового дослідження у

різних регіонах України (м. Київ, м. Севастополь, м. Луганськ, м. Котовськ, м. Львів, м. Рівне, м. Черкаси, м. Дніпропетровськ, м. Тернопіль, м. Кіровоград, м. Миколаїв, м. Харків), не могли порівняти свої міста з іншими містами України, оскільки не мали достатньої інформації про інші міста. Відповідно низький рівень внутрішньої географічної мобільності населення України є чинником поглиблення регіональних відмінностей ідентичності. У жителів південно-східних регіонів ще є поширеними негативні стереотипи щодо мешканців західних регіонів як „бандерівців”, а частина західняків сприймають представників південно-східних регіонів як „москалів”.

Дослідник Володимир Кулик зазначає, що особливістю щодо України є несформованість і контраверсійність ідентичності. Вона була знівельована довгим часом перебування в імперії і як наслідок цього відбулася певна асиміляція: мовна, культурна, етнічна. Емпіричні, дослідження зокрема проект „Львів-Донецьк”, показують, що донеччани ідентифікують себе українцями, вважають, що їхній регіон має бути частиною України, але цю Україну, яку вони хочуть, вони бачать інакше, ніж галичани чи кияни.

Тому досить важливим на сучасному етапі в етнополітичній галузі є здійснення заходів, спрямованих на зменшення ваги регіональної ідентичності при гармонійному її входженню в загальноукраїнську ідентичність. Регіональна ідентичність у цьому випадку буде виступати як субідентичність відносно загальноукраїнської. Такі субідентичності не виключають віднесення себе особою (групою осіб) до загальнонаціональної спільноти.

Дослідник В.О. Пироженко виділяє також такі джерела загроз у сфері формування загальнонаціональної ідентичності [1, с.29]:

- неповний набір ідентичностей (населення чи його певні групи мають етнічну чи регіональну, але не мають національної ідентичності тощо);
- криза ознак ідентичності, що полягає у відсутності або знеціненні серед певної категорії населення конкретних ознак, навколо яких мала б формуватися певна ідентичність;
- неадекватні цілям, національним інтересам чи інтересам державної політики способи утвердження ідентичності (насильницько-адміністративні чи репресивні способи).

Проблема подолання кризи ідентичності значною мірою посилюється процесами глобалізації, що розмивають національну культуру та посилюють маргінізацію українського суспільства. Тільки радикальне оновлення власної національно-цивілізаційної ідентичності буде сприяти формуванню стійкого і консолідованого суспільства, здатного відповісти на численні виклики сучасного світу й здійснити повноцінну економічну, соціальну й політичну модернізацію [2, с.13].

При цьому слід враховувати також і певні суперечливі аспекти впливу глобалізаційних процесів на Україну. З одного боку, процеси становлення і зміцнення державності потребують інтенсифікації процесів національно-культурного відродження, а з іншого – процес модернізації соціально-економічної системи вимагає найширшої відкритості країни, що сприяє поширенню негативних зовнішніх впливів – криміналітету, масової культури, низькоякісних товарів масового споживання тощо.

Аналізуючи причини кризи національної ідентичності, слід виокремити також домінування в більшості суспільних сфер такого явища, як відторгнення (рос. - отчуждения) [3, с.314]. Цю категорію у науковій обіг введено нещодавно і чітких українських відповідників такому поняттю не існує. В ґрунтовному академічному дослідженні „Україна: на шляху до соціального залучення. Регіональна доповідь із людського розвитку 2011 року „Від трансформації – до суспільства для всіх”” виділяються такі види відторгнення [4]:

- економічне – низький рівень доходів, значний розрив між доходами бідних і багатих, обмежені можливості зайнятості, незадовільні житлові умов;

- культурно-освітнє – недостатній рівень доступу для певних груп населення до освітніх і культурних послуг;

- соціальне – обмеженість системи соціального захисту, недоступність якісної медичної освіти, обмеженість соціальних зв'язків;

- політичне – обмеженість щодо реалізації політичних прав і свобод.

Недостатній рівень сформованості загальнонаціональної ідентичності призводить до посилення загроз національній безпеці країни, серед яких ми можемо виділити:

- криза легітимності політичних інститутів;

- конфлікт політичних інтересів;

- посилення розшарування українського суспільства;

- низький рівень розвитку політичної культури;

- посилення сепаратизму;

- цивілізаційна невизначеність та перебування в „сірій зоні” міжнародної політики;

- недостатній рівень розвитку громадянського суспільства;

- десоверенізація [5, с.314].

Ці загрози призводять до посилення напруження та протистояння в українському суспільстві. Представники соціальних груп із конкуруючими ідентичностями сприймають діяльність своїх опонентів як загрозу власним інтересам, а відтак зменшується чи взагалі зникає прагнення до діалогу та пошуку компромісу зі спірних питань, а протиріччя стають нерозв'язними. Будь-який крок супротивника сприймається як загрозливий, що знову ж таки посилює соціальну напругу. При цьому навіть корисні для суспільства починання однієї зі сторін будуть сприйматися як негативні, оскільки вони можуть принести „користь” опонентам.

Такий механізм ми спостерігаємо у політичній боротьбі провідних і опозиційних сил, що перш за все представляють інтереси груп населення з різними ідентичностями. На жаль, вони здебільшого не прагнуть до діалогу та порозуміння, а орієнтуються передусім на власні інтереси, прикриваючись при цьому турботою про країну, і все роблять для того, щоб облити брудом один одного, що постійно спричинює конфронтації і досить негативно відбивається на внутрішньополітичній ситуації та значною мірою псує міжнародний імідж України. Досить часто вони звертаються до європейських інституцій, щоб ті захищали їхні інтереси, не розуміючи що ніхто, крім них самих, не зможе розв'язати їхні проблеми. А постійне прагнення до отримання допомоги від зовнішніх політичних сил може спричинити формування залежності від них і призведе до виникнення певних загроз для внутрішньополітичної цілісності країни, оскільки „віддячуючи за допомогу”, певні вітчизняні політичні сили можуть здійснювати кроки, спрямовані на реалізацію інтересів зовнішніх агентів впливу, які досить часто не збігаються з інтересами України чи навіть можуть завдати їй шкоди.

Несформованість загальнонаціональної ідентичності призводить також до посилення зовнішньополітичної невизначеності країни.

Перебуваючи на межі західної та східної цивілізацій, Україна не може визначити чіткий зовнішньополітичний курс і стає полем боротьби глобальних гравців. Не може створити вона і належний авторитет у регіоні, постійно коливаючись між європейською та російською зовнішньополітичною орієнтацією. Так, згідно з опитуванням, проведеним Центром Разумкова у лютому

2012 р., на запитання: „Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України?” 36.7% респондентів відповіли, що – відносини з країнами ЄС, 31.0 % – відносини з Росією, 8.1% – з іншими країнами СНД, 3.3% – з іншими країнами, 1% – зі США, 19.9% – важко відповісти, не відповіли [6].

Динаміка зовнішньополітичних орієнтацій України 2005-2012 (Центр Розумкова)

	Відносини з з країнами ЄС	Відносини з США	Відносини з Росією	З іншими країнами СНД	З іншими країнами	Важко відповіст и
Лют2012	36.7	1.0	31.0	8.1	3.3	19.9
Лют. 2011	35.7	0.9	40.4	7.2	3.6	12.3
Бер. 2009	27.6	1.9	48.6	8.9	2.7	10.3
Лют. 2008	36.1	0.7	41.4	8.1	2.4	11.3
Лют. 2007	32.8	1.0	38.4	9.8	3.1	14.8
Січ. 2006	27.2	1.3	43.4	12.7	4.4	10.9
Січ. 2005	37.0	1.2	38.8	7.7	3.3	11.9

Відтак в Україні можна виділити декілька груп ідентичностей, які прагнуть бути загальнонаціональними. Перша – національно-патріотичні ідентичності, що чітко закликають до збереження самобутності українського народу, його культури, мови, звичаїв, обрядів. Друга – проєвропейські ідентичності, що підтримують європейські демократичні цінності та направляють Україну до тіснішої інтеграції та входження до Європейського союзу. Третя група – проросійські ідентичності, що активно підтримують впровадження російської мови на теренах України та активне зближення з Російською Федерацією. Ці ідентичності і особливо останні дві, знаходячись у стані протистояння та боротьби між собою, ведуть до посилення внутрішньополітичного напруження і сепаратистських тенденцій (Західні регіони більше прагнуть до Європи, Південні та Східні до Росії).

Недостатній рівень загальнонаціональної ідентичності також може спричинити відцентрові та сепаратистські тенденції у національних меншин. Особливо це актуально для етнічних груп, які компактно проживають на прикордонних територіях, тому що вони починають ідентифікувати себе з народами сусідньої країни. А це може спричинити загрозу територіальній цілісності країни, оскільки частина представників національних меншин мають подвійне громадянство, і деякі сусідні

держави можуть висунути Україні територіальні претензії.

Відтак потрібно активізувати зусилля з формування загальнонаціональної ідентичності. Саме спільна ідентичність є основою буття даної національної спільноти (політичної нації). Якщо члени спільноти мають високий рівень національної самосвідомості, то при політичному врегулюванні існуючих у суспільстві суперечностей і проблем, вони схильні до обмеження своїх особистих, групових чи корпоративних інтересів задля досягнення загальносуспільної злагоди.

У випадку, якщо держава не буде здійснювати ефективні кроки з нейтралізації вищезгаданих загроз, може сформуватися ситуація, коли негативна спрямованість суспільних процесів призведе до втрати суверенітету держави. Значною мірою це може бути зумовлено критичним зниженням рівня функціонування політичної системи, зумовленого внутрішніми конфліктами, що й спричинить неспроможність її щодо вирішення більшості проблем.

Підсумовуючи, слід відзначити, що формування загальнонаціональної ідентичності є одним із головних завдань Української держави на сучасному етапі. Для його реалізації потрібно актуалізувати зусилля відповідних державних структур і неурядових організації у сфері суспільних і насамперед міжетнічних відносин.

В основі формування загальнонаціональної ідентичності повинні лежати такі засади:

- ідея поліетнічної, соціальної, політичної злагоди на основі загальноприйнятої мети – забезпечення духовного й матеріального добробуту громадян України;
- ідея патріотизму, любові до України як визначальної цінності;
- національна самоповага та повага до представників інших націй і національних меншин;
- захист прав і свобод людини і громадянина незалежно від етнічної приналежності та інших відмінностей;
- високий рівень політичної та правової культури населення;
- розвиток дієвого громадянського суспільства.

Політика національної безпеки в гуманітарній сфері має бути спрямована на подолання загроз у сфері освіти, культури, науки, релігії та на підтримку умов, спрямованих на зміцнення загальнонаціональної ідентичності, зокрема мови, культури, традицій, вірувань усіх етнічних спільнот і засновуватися на ідеях етнічного плюралізму, на можливості співіснування та симбіотичного розвитку різних етнічних груп у межах поліетнічного простору [3, с. 304].

В етнонаціональній сфері потрібно сформувати і законодавчо закріпити Доктрину етнонаціональної політики України, де були б розроблені її концептуальні засади та чітко визначені базові поняття етнонаціональної політики: „титовий етнос”, „національність”, „корінні народи”, „етнічна група”, „етнічна спільнота” тощо, оскільки навіть у чинній Конституції немає їхнього чіткого визначення. Потрібно здійснювати подальше вдосконалення вітчизняного законодавства у

сфері забезпечення прав національних меншин.

На рівні держави слід розробити ефективні заходи щодо підтримки процесу мовно-культурного відродження етнічних спільнот України; сприяти вільному функціонуванню та розвитку української мови та мов національних меншин; створити механізми щодо сприяння задоволенні мовних, культурних, освітніх потреб українців за кордоном; розробити шляхи забезпечення соціальної адаптації колишніх депортованих громадян в українське суспільство; посилити контроль над міграційними процесами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пироженко В. Гуманітарна складова національної безпеки: предмет дослідження та коло основних проблем / В.О.Пироженко //Стратегічна панорама. 2005. – №2. – С.27-35.
2. Вільсон Е.Українці: несподівана нація / Е.Вільсон. – К.:Видавництво „К.І.С.”, 2004. – 552 с.
3. Степико М. Українська ідентичність: феномен і засади формування / М.Т.Степико. – К.:НІСД, 2011. – 334 с.
4. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/public.html>
5. Розумний М. Формування національної ідентичності як пріоритет політики безпеки / М.Розумний, В.Андрусів //Політичний менеджмент. – 2010. – №3– С. 116 - 126.
6. Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (динаміка, 2002-2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=305